

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ŞEYTan TELAKKİSİ ÜZERİNE TESPİTLER

The Concept of Satan in Turkish Folk Culture

Özkul Çobanoğlu*

Özet: Bu çalışmada “şeytan konsept”inin evrensel ve Türk halk kültürüne özel özellikleri ele alınacaktır. Bu durum çalışması esas itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan Türklerin konuyla ilgili inançları üzerinde yoğunlaşmakla birlikte bütün kültürlerde yaygın bir konu olan şeytanın bazı genel özelliklerini de ele alıp tartışmaktadır. Şeytan konusundaki inançların şekillenmesinde dinler ve modern kitle iletişim araçlarının son derece önemli bir rol oynaması kesin bir tespit konumundadır. Çalışmamızda ortaya koyduğumuz vechile Türk kültürünün erken döneminde ortaya çıkan şamanistik dünya görüşünün ürünü olan olağanüstü varlıklar daha sonraki dönemlerde “Cin” ve “Şeytan” gibi daha yaygın ve evrensel kabullere sahip varlıklar tarafından asimile edilerek ortadan kaldırılma süreci -en az bin yıldır devam etmektedir- büyük bir hızla devam etmekte, İslami anlayış yerel ve ulusal geçmişten gelen anlayış ve izleri süratle silmektedir. Bu asimilasyon sürecinde önemli bir rol oynayan diğer bir aktörse “Cennet’ten kovulan eski melek Şeytan” anlayışı bağlamında İslâmi anlayışla benzeşen Hristiyan ve Musevi şeytan konseptlerinden hareketle Batı medyasının özellikle de Hollywood filmleri ve karikatürlerin de, Türk kültürünün mitolojik döneminden itibaren oluşmuş ve Türk dünyasının dört bir tarafında günümüze kadar taşınmış olan yerel ve ulusal hatta kültüre özel olağanüstü varlıkların genç kuşaklar tarafından algılanışını bozarak “anlam boşalması”na uğramasına ve böylece İslami anlayış tarafından daha kolayca asimile edilmesine yol açmasıdır. Bu bağlamda, araştırmamızda Türk halk kültürü ve inançlarındaki “şeytan konsept”inin taşıdığı özellikler Türkiye’nin hemen her yerinden derlenen memoratlerden ve halk inançlarından yola çıkılarak örneklenip belirlenmekte ve elde edilen motiflerin evrensel olarak paralellerinin olup olmadığı ise Amerikalı halkbilimci Stith Thompson’un meşhur Motif-Index’inden hareketle kontrol edilerek irdelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Şeytan, Şeytan Konsepti, Türk Halk İnançları, Türk Halkbilimi.

Abstract: This paper will discuss the universal and culturally specific aspects of Satan in Turkish folk beliefs and culture. Although this case study only covers the Republic of Turkey, I argue that Satan is common to almost all cultures as the embodiment of evil in the world. Certainly both religion and modern mediums have played a role in standardizing how Satan appears. As my study relates, the acceptance of Islam eventually

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, Türk Halkbilimi A.B.D.

replaced the shamanistic evil nature spirits with a more standard Jinn and Satan that one sees in the Koran. Indeed, the Islamic Satan bears a great resemblance to its Christian and Jewish counterparts, as Satan is depicted as a fallen angel, who tempts humans until Judgment Day. Hollywood pictures, Western cartoons and print culture have also had an effect, as many people would describe Satan as a winged figure, with horns, a stubble beard, and a trident in his hands. Nevertheless, my study, based on narratives and folk beliefs collected within the past fifteen years from regions all throughout Turkey show that unique Turkic aspects have survived until today. Most of my presentation will discuss how Satan could appear in universal forms, such as a human, one who gradually gains weight, as one who can be recognized by his legs, horns and tail, one who deceitfully leads his victims to death, one who appears as an animal or bird, snake and frog, one who can be seen by children or dogs, one who disguises himself as a lifeless object, and one who frightens his victims. While many of these motifs are also mentioned in Thompson's Motif-Index, and thus are universal, I will stress particular Turkic variations. This includes the persistence of natural spirits with male names and identities, the belief that lambs resist Satan and that dogs sense him, the idea that children can see Satan in vessels of water, and that Satan appears in midnight wedding ceremonies. Throughout my discussion I will relate numerous stories and anecdotes to illustrate these arguments.

Keywords: Devil, Concept of Satan, Turkish Folk Beliefs, Turkish Folklore.

Bilindiği gibi bütün kültürlerde mitolojik zaman ve metinlerden itibaren “iyi” ve “kötü” karşımıza çıkan en temel dualist veya karşıt kavramsallaştırmalardır. İnsanoglu dil vasıtasıyla varlığını idrak edip kendisinin dışındaki gerçekliği adlandırıp anlamlandırmıştır. Kısaca, dışımızdaki gerçeklik dil ve ona bağlı düşünce vasıtasıyla kozmik bir kargaşadan (kaos) tek tek adlandırılmış ve anlamlandırılmış kâinata (cosmos) dönüştürülmüştür. Bu süreçte en önemli aşama “kutsal”ın (sacred) icadı ve inşası olarak düşünülmekte ve tartışılmaktadır. Ancak “iyi” ve “kötü” kavramsallaştırması ve kategorizasyonu olmaksızın “kutsal”ı (sacred) icat ve inşa etmek mümkün değildir. Hemen hemen bütün din ve doktrinlerde “iyi” olan tanrı, “iyi”likten başka etkinliği olmayan “melek”ler (angels), daha genel olağanüstü varlıklar olarak “iyilik”leriyle bilinen “iyi ruhlar” veya “iyi güçler”in var oluş zeminleri karşısı oldukları “kötü”den başka bir şey değildir. Bir bakıma kültür bile “kötü” ve “kötülük”le baş edebilme yolları olarak karşımıza çıkmaktadır.

O halde, “kötü”ye ve “kötülüğe” daha yakından bakmak öğretici olabilir. Yaşam mücadelesinin amacı “iyi”ye, “daha iyi”ye ulaşmaksa, bunun tersten okuşunu “kötü” ve “daha kötü”den uzaklaşmaktan başka bir şey değildir. Kötü ve kötülük evrensel ve varoluş bakımından bu denli önemlidir. Bu nedenle de “kötü” ve “kötülük” kavramları en eski zamanlardan beri vardır ve bütün kültürlerin hem mitlerinde hem de diğer kutsal metinlerinde son derece iyi bir biçimde işlenmiş ve sembolize edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötü ve kötülüğün en genel

anlamda sembolize edildiği isim ve karakter “şeytan” (satan) dır¹. Kötülük sembolü olağanüstü bir varlık ve sosyo-kültürel bir olgu olarak “şeytan” (satan) değişik dönem ve kültürlerde farklı adlandırmalara sahiptir. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Türk kültüründe “şeytan” (Shaitan) konseptini ortaya koymaktır.

Türk kültürü kavramını en geniş anlamda “Türk dünyası” (Turkic World) değil en dar anlamda Türkiye Türkleri’nin kültürü olarak ele alıyoruz. Ancak bir kültür ekolojisinden başka bir şey olmayan Türk dünyasının bir parçası olarak Türkiye Türklerinin kültürü, şeytan konseptinde İslamiyet öncesi geçmişten gelen süreklilikler taşıdığı da görülmektedir. Özellikle, şamanist bir dünya görüşü üstüne mensuplarının tarihte ve günümüzde Musevilik², Hristiyanlık³, İslâmiyet, Budizm ve Maniheizm (Manicheism) gibi belli başlı bütün büyük dinleri kabul etmiş bir kültürel ekolojik sistemde şeytan (satan) konusunda⁴ ne kadar çok yönlü etkilenmelere açık olduğuna işaret etmekte yarar vardır.

Günümüzde Türk halk kültüründe şeytan konusunda yaygın inanış onun soyut bir varlık olduğu ve her insanın içine girerek orada yaşadığı ve insanların karar alma süreçlerini etkileyerek onları kötülüğe sevk ettiği şeklindedir. Böyle bir inanışın temelinde İslâmiyet’in söylemi vardır. Buna göre Şeytan, asıl adı İblis Haris olan bir melektir ve Cinn (Jinn) adı verilen ateşten yaratılmış varlık topluluğuna mensuptur. Tanrı insanı topraktan yaratınca bütün meleklerin “iyi” ya da “kötü”yü seçebilme yeteneğine sahip bu yeni yaratığa secde etmesini ister. İblis Haris, kendisinin ateşten insanın ise daha aşağı bir varlık olduğunu düşündüğü “toprak”tan yaratıldığını belirterek, bir nevi aşağılanma olduğu gerekçesiyle Tanrı’nın bu isteğine karşı çıkar. Bunun üzerine Tanrı tarafından lanetlenir. İblis üstünlüğünü insanları kandırarak kötülüğe sevk etmek yoluyla göstermek için Tanrı’dan Kıyamet gününe kadar bu şekilde çalışmak üzere izin ister ve Tanrı ona bu izni verir. Bu söyleme göre “şeytan”ın İblis Haris olan özel bir adı ve kişiliği vardır. Bir başka ifadeyle şeytan bir şahsiyet olarak (The personification of evil) karşımıza çıkar. Ancak şeytan tek bir varlık değildir. Şeytan, evlidir ve çocukları vardır. Çocukları da hem insanları hem de kendisinin de mensup olduğu “cinn” (Jinn) olarak adlandırılan ve insanlar gibi yiyip içen

¹ “Satan” İbranice kökenli bir kelime olarak “düşman, (enemy), muhalif kişi (adversary), rakip (opponet)” gibi anlamlar taşır. İngilizce’de “satan” kadar yaygın ve eşanlamlı olarak kullanılan ikinci kelime “devil” ise Yunanca kökenlidir. Esas anlamı “iftiracı, dedi koducu” ve “hilekar”, “baştan çıkarıcı”dır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Lattimore 1962).

² Mitojik dönemden itibaren iyi ve kötünün mücadelesi hakkında bkz. (Mercatante 1978).

³ Hristiyanlığın resmi “şeytan” telakkisi ve bu konudaki kaynaklar hakkında bkz. (Kelly 1987).

⁴ İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik’in karşılaştırmalı “şeytan” telakkileri konusunda yapılmış müstakil bir çalışma için bkz.(Jung 1926).

evlenen, doğup ölen ve bir kısmı müslüman olan ateşten yaratılmış olağanüstü varlıkları Allah'ın söylediklerinden ve Kur'an'da yapılmasını istediklerinden uzaklaştırmaya ve kötülük yapan varlıklar haline getirmeye çalışır. Burada, Şeytan Tanrı'ya isyan eden bir melektir. Bu şekildeki İslâmî söylem ve onun Kur'an'daki ayetlere dayanan temelleri çoğunlukla İslâmiyet hakkında özel dini eğitim almışlar tarafından bilinir ve nakledilir. Geniş halk kitlelerinin şeytan tasavvurunda bu anlayış etkili olmakla birlikte, Şeytan'ın Adem ve Havva'nın Cennet'ten kovulmasına neden olan yasak meyvanın yenilmesini organize eden olarak da karşımıza çıkar. Bu nedenle, Tanrı tarafından Adem ve Havva birlikte Şeytan da Cennet'ten dünyaya kovulur. Bu kabule göre de şeytan "Cennet'ten kovulan melek" (satan as a fallen angel) özelliklerine sahip olarak bilinmektedir.

Türk halk kültüründe yaygın olan inançlara⁵ göre, şeytan adı anılan her yerde olurmuş. Bu nedenle adının tek başına ve doğrudan doğruya anılması tabudur. Çoğunlukla, "cin" kelimesinden dolayı "üç harfliler" veya "iyi saatte olsunlar" gibi geleneksel şifrelerle şeytandan bahsedilir. Bazıları şeytanın gerçek yüzünü şu şekilde tasavvur eder: "Şeytan gözleri şaşlı, çenesinde at kılı gibi altı-yedi sakalı olan köse biridir. Kafası bir fil kafası kadar büyüktür ve dudakları da manda dudağına benzer. Şeytanın 70.000 tane çocuğu vardır bunların her birisini başka başka insanlara gönderir." (Oktay 2008) Bir başka kaynak kişi (informat) ise şeytanı, "Bence şeytan evlidir ve çocukları vardır. Devasa büyük bir bedeni yumruk gibi iri kıpkızıl gözleri ve iki tane iri boynuzu vardır. Ayakları yoktur uçar. Elinde çatal biçiminde uzun bir asası vardır. Üzerinde siyah elbisesi vardır. Aslında insanların etinde ve kemiğinde yaşar. İnsanların içinde olmadığı zaman pis yerleri sever ve orada yaşar." (Seriner 2008) şeklinde tanımlamaktadır.

Türkiye'nin hemen hemen her bölgesini kapsayacak şekilde öğrencilerle birlikte şeytan konusunda 1992 yılından beri yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgileri maddeler halinde sıralayarak Türk halk kültüründe şeytan konseptinin temel özelliklerini ortaya koyabiliriz.

1.) İnsan Kılığına Giren Şeytan (Anthropomorphic Devil) Motifi:

Halkbiliminin geçen yüzyılda ortaya koyduğu en önemli evrensel referans kaynaklarından birisi belki de birincisi olan Stith Thompson'ın *Motif-Index Of Folk Literature* da (G303.3.1) numaralı motif le kayıt edilen "insan kılığına giren şeytan" motifi dünyada en yaygın motiflerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, evrensel olarak bütün kültürlerde kadın ya da erkek olarak insan kılığına giren şeytan tipolojisine ve motiflerine rastlanılmaktadır. Türk halk kültüründe de şeytan insan kılığına girmektedir. Şeytan yabancıların kılığına girdiği gibi yabancı olmayanların kılığına da girmektedir. Yakın zamanlarda

⁵ Türk halk kültüründe inançlar ve memoratlar (memorates) konusunda bkz. (Çobanoğlu 2003).

derlenmiş bir memoratta yabancı bir insan kılığına giren şeytan motifi ve olay şöyle anlatılır: "1981 yılında İzmir Gaziemir'de oturuyorduk. Biz apartmanın birinci katında oturuyorduk. O gece eşim yine nöbete kalmıştı. Evde küçük kızımınla beraberdik. Saat 23.00 gibi kapı çalar. Ben içerdeyken kızım gidip kapıyı açar. Ben de kapıya doğru gittiğimde iri yarı, bıyıklı, esmer, uzun boylu, bir adamla karşılaştım. Adamın sesi soluğu çıkmıyor. Çok korktum. Kızıma: Koş babanı çağır da gel. dedim. Kızım içeriye koştu. Aradan 5 dakika gibi bir zaman geçti. Kızım hala gelmeyince ben de içeri ona bakmaya gittiğimde adam kayboldu. Balkona çıktım adam kapıdan çıkmadı. Komşulara evi arattım. Yine bulamadık." (Çark 1997).

Türk halk kültüründe şeytan yakın akrabaların da kılığına girebilir. Bu motif son derece yaygındır. Bu nedenle de kırsal kesimde geceyleyin karşılaştıkça baba-oğul, anne-kız yakınlığında bile insanlar birbirlerini çağırdıklarında karşılarındakinin şeytan olmadığından emin olmak için en az üç kere çağırılmış olmaya dikkat etmeleri gerektiği şeklindeki inanç ve uygulama yaygındır. Meselâ, "Bir gece yatmıştım sabaha karşı uyku arasında sesler duymaya başladım. Biri beni çağırıyordu, dışarı çıktım, baktım, çağırın kocamdı. Giyinip yanına gittim fakat o benden çok önde gidiyordu. Ben de herhalde dağdan odun getireceğiz diye ses çıkartmıyordum. Ormana gelmiştik burada çok yüksek bir kaya vardı. Kocam benden çok önce çıkmıştı. Çok yüksek ve engebeli olduğu için ben çıkmakta bayağı zorlandım. Zaten çıkamadım çıkarken ayağım kaydı, yere düştüm. O an hafızam yerine geldi. Kalkarken besmele çektim, kalktım. Baktım, kayanın tepesinde kocam filan kimse yok. Çok şaşırılmış ve çok korkmuştum. Çünkü kocam zannettiğim kişinin şeytan olduğunu anlamıştım. Yapmak istediği de herhalde beni kayanın tepesinden atmaktı." (Gök 1997) şeklindeki memoratta görüleceği üzere şeytan kocasının kılığına girebilmekte ve bu şekilde aldattığı kadını öldürmeyi hedeflemektedir.

Şeytanın aynı kaynak kişiye aynı şekilde bir başka yakın bir akrabasının kılığına girmesine örnek olarak da, "Birgün akşam üstü evde oturuyordum. Kayınım geldi "Seni ağabeyim çağırıyor gel de götürüyem." dedi. Ben de hazırlandım, arkasından yürümeye başladım. Ama giderken etraftaki köpekler çok ulumaya başladı. Kayınımın benimle de hiç konuşmaması çok tuhafıma gitmişti. Köpeklerden de korkunca besmele çektim. Önde yürüyen güya kayınım olan kişi birdenbire kaybolmuştu. Bu olay da ilki gibi beni çok korkutmuştu."(Gök 1997) şeklinde anlattığı memorat verilebilir. Bu memoratta köpeklerin ulumaya başlaması aynı zamanda aşağıda ele alınacak olan köpeklerin şeytan ve benzeri olağanüstü varlıkları fark etmesi inancıyla da ilişkilidir.

2.) İnsan veya Hayvan Kılığına Giren ve "Gittikçe Ağırlaşan Şeytan" Motifi:

İnsan veya hayvan kılığına giren ve asıl özelliği gittikçe ağırlaşması olan ve varlığı bu şekilde fark edilen şeytan tipi ve motifi Türk folklorunda yaygındır. Bu motif, Stith Thomson'un *Motif-Index of Folk Literature* adlı eserinde, "Gittikçe daha da ağırlaşan şeytan" şeklindeki ve (G303.3.5.3.) numarada kaydedilmiştir. Bu motif uluslararasıda oldukça yaygındır. Türk folklorunda da, yolda rastlanılan bir tanıdık veya yabancı kılığına ya da oğlak, keçi ve benzeri bir hayvan kılığına girmiş bir şeytanın binmesiyle at arabasını çeken veya üzerine binilen at ya da eşek ilerleyemez kan ter içinde kalır. Çoğunlukla da şeytanın varlığı bundan veya besmele çekilince kaybolup gitmesinden anlaşılır.

3.) Şeytanın Kimliğini Açığa Çıkaran Ayakları, Boynuzları ve Kuyruğudur:

Şeytanın boynuzlu, kuyruklu, hayvan toynaklı, aşırı tüylü olmak gibi özellikleri stereotipik ve evrenselidir. Bir başka ifadeyle bu tür görünüş özellikleriyle bir şeytana hemen hemen her kültürde rastlamak mümkündür. Türk halk kültüründe pek çok değişik kılığa girerek kimliğini gizleyen ve insanları aldatan şeytanın pek çok anlatıda kimliğini ele veren özellik, "ayaklarının ters oluşu"dur. Şeytanın ayaklarının ters olması ve kimliğinin bundan dolayı ortaya çıkmasıyla ilgili memoralardan birisi "Köyde mısır öğütmeye gittim değirmene. Değirmen de su ile çalışıyor. Harkla su geliyor değirmene. Değirmene girdim sonra değirmen birden durdu. Çıktım baktım değirmenin suyunu kesiyorlar. O değirmene de "Mahmut'un Değirmeni" diyorlar. Baktım Mahmut suyu kesiyor elinde de bir semsiye. Ama seslendim ses vermedi. Ayaklarının ters olduğunu görünce anladım bu cindir. Hemen değirmene girdim. Bana "Emine! Emine! " diye seslendi. Ses vermeyince bana kocaman sesiyle seslendi. Dua okudum, besmele çektim, dışarıya çıktım. Dedim ki : Senden korkmuyorum. Öylece koşu koşu eve gittim, mısırı da orada bıraktım." (Şimşek 1997) şeklindedir. Bu memoralarda ayrıca şeytanın seslenmesine cevap verilmesi halinde "şeytanlara karışma" denilen halin gerçekleşeceği korkusuyla şeytanın seslenmesine cevap verilmemesi motifi de dikkat çekmektedir. Bir kişi aynı ismi veya cümleyi üç kere arka arkaya söylese onun cin veya şeytan olmadığından emin olunmakta olması da ilginç kişileri koruyucu bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk folklorunda memorata ve efsanelerde "şeytanın kuyruğu" motifine az rastlanılır. Ancak yukarıda da aktardığımız gibi kaynak kişilere şeytanı nasıl tasavvur ettikleri sorulduğunda çoğunlukla boynuzu ve kuyruğu olduğu söylenilmiştir. Bu tasavvurda Hollywood kaynaklı filmlerden ve Batı kaynaklı çizgi roman ve karikatürlerden etkilenme söz konusudur.

4.) Şeytan/lar Hamamlarda veya Kırsalda Yapılan Düğünlerde Dans Ederler:

Şeytanlarla gece yapılan dans partisi Türk folklorunda son derece yaygın bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk halk kültüründe yaygın olan şeytanların geceyarısı düğünleridir. Çoğunlukla çobanlarca anlatılmakla birlikte çobanlık yapmayan ancak kırsal kesimde yaşayan insanlar tarafından geceleri duydukları davul-zurna sesleri ve gördükleri düğün alaylarına davet edilerek katıldıkları ve sabaha kadar eğlendikten sonra kendilerini çok kötü şartlar altında bulmaları veya kendilerine verilen soğan ve sarımsak kabuklarıyla dolu ceplerle geri döndükleri anlatılır. Bazen de söz konusu gece yarısı davul-zurnayla yapılan düğün alayını görenler kaçarak saklanırlar ve kendilerini şeytanların düğün partisinden korudukları anlatılara rastlanılır. Türk halk kültüründe bu tür memoratlara örnek olarak Kıbrıs'tan derlenmiş bir örnek şöyledir: "Bizim köyde eskiden goyunlar vardı. Babam goyunları beklerdi ama gece beklerdi. Bizim şeyde bahçamız vardı. Orda hasıl (ekin) falan ekerdi babam geceleri orda goyunları beglerdi. Geceyarısı uyuya galmış, goyunları yatırdıktan sonra uyuya galmış. Seslerle uyanmış geceyarısı dağın kenarından davullar zurnalar köye doğru gelir. "Aman" demiş "düğün falan vardır" sonunda uyanmış, bakmış bu düğün hakiki düğün değildir. Cinler... şeyler şeytanlar düğünüdür. Davul zurna yandıktan sonra üstüne gelir. Üstüne gelmiş ve bunu görünce babam korktu ve goyunların içine girdi. Başladı doğa (dua) okusun ve böylece onlar hiç bir şey yapmadan yanından gelip geçtiler." (Gökdemir 1993).

Bu memoratta dikkat çekici bir başka özellikle de karşılaşmaktayız. Şeytan keçi kılığına çok rahatlıkla girebilir ve yaygın halk inancına göre keçi şeytandır. Koyunsa tam tersi Türk halk kültüründe meleği temsil eder ve şeytan koyunun kılığına ve sürü halindeyken arasına giremez. Bu nedenle yukarıda verdiğimiz memoratta dikkat edilirse düğünün şeytan düğünü ve dolayısıyla gelenlerin şeytan olduğunu anlayan çoban koyunların arasına girerek dua okumak suretiyle kendini korumakta davul zurna çalarak alay halinde gelen⁶ ve yanından geçen şeytanlar ona hiçbir şey yapamamaktadır. Bu durum biraz Türk halk kültürüne özel bir özellik olarak görünmektedir.

5.) Şeytan Girdiği Değişik Kılıkla İnsanları Aldatır ve Ölmelerini Sağlar:

Şeytanın insanları değişik kılıklara girerek aldatması ve onları bu aldatmalar sonucunda ölüme sürüklemesi oldukça yaygın motiflerden birisidir. Dahası, şeytanın kılık değiştirmeler yoluyla insanları aldatmalarının korkulan sertüvenlere dönüşmesi ve şeytanın korkulan bir varlık olarak kabul edilmesinin

⁶ Geceyleyin ıslık çalınması ve aynaya bakarak şarkı söylemeyi "iyi bulmayan", şeytanla ilişkilendirerek "yasaklayan" Türk halk inançlarına benzer bir şekilde ve daha kapsamlı olarak "müziği şeytanla ilişkilendiren" Batı dünyasındaki inanışlar konusunda bkz. (Gaul 1925).

altında da yine şeytanın eylemleri sonucu öldürülme ihtimali yatmaktadır. Türk halk kültüründe de son derece yaygın olan şeytanın değişik kılıklara girerek kandırdığı insanları ölüme sürüklemesi motifini içeren memoratlardan birisi şöyledir: “Dedem bundan 40-45 yıl önce köyün muhtarımış. Bir gece geç vakit evin kapısı çalınmış. Dedem uyanmış kimin geldiğini sormuş, gelenler jandarma karakolundan geldiklerini söylemişler. Dedem kapıyı açmış, karşısında iki tane jandarma varmış, dedeme onu jandarma komutanının çağırdığını söylemişler. Dedem ne yapsın koskoca komutan çağırıyor diye hemen içeriye gidip hazırlanmış. İki jandarma dedemi yanlarına almışlar ve köyün dışına çıkmışlar. Dedem bakmış onu karakola değil Kanlıdere adında bir yere götürüyorlar, Yedibağ'ın yolu burası değil diye aklından geçirirken euzubesmele çekiyor. Yanındaki iki jandarma o anda kaybolmuş dedem de koşa koşa eve gelmiş.”(Seskır 1997). Bu olayda, mutlu bir tesadüfün neticesinde kendine gelerek gördüğü illizuyondan veya halisünasyondan uyanan ve dua okuyarak kurtulmaktadır. Ancak, bu olayda yaşananların tam tersine bazı olaylarda insanlar olup bitenler nedeniyle yaşamlarını kaybetmektedirler.

Nitekim bu konuda anlatılan bir memoratta olayın kahramanın ölmesi şöyle anlatılmaktadır: ”Olay Tekirdağ'ın Kınıklar Köyü'nde geçer. Anlatan kişi bu köylü olan komşumuz Melahat Avcı'dır. Bu olayı köylülerinden duymuştur. Anlattığına göre Bedriye adlı bir kadının kocası ölmüştür. Bu kadın bir gece uyurken rüyasında bir ses duyar ve duyduğu bu ses de kocasının sesidir. Bu ses kadını keçi sağmaya çağırır. Melahat Hanım'a göre bu ses şeytanın sesidir ve kadını şeytan çağırmıştır. Kadın bu sesi duyduktan sonra dışarıya çıkar, dağ, bayır dolaşır ve perişan bir şekilde köye geri döner. Döndüğünde kadının akli dengesi bozulmuştur. Bu olaydan kırk gün sonra da ölür.” (Avcı 1997).

Aslında ölüm olayından çok daha yaygın olanı verdiğimiz birinci memorat örneğindeki gibi çoğunlukla gece eş, dost, tanıdık, bildik biri veya yukarıdaki memoratta olduğunca jandarma karakol komutanı veya benzeri karşı konulamayan bir otoritenin çağırması üzerine giden insanların tam iş işten geçmek ve ölmek üzereyken çoğunlukla bir uçurumun kenarında ve benzeri şekillerde rüya gibi bir biçimde yaşayıp gördüklerinden gerçeğe dönmeleri ve kendilerine gelmeleriyle kurtulmaları motifini son derece yayındır.

6.) Hayvan Kılığına Giren Şeytan (Zoomorphic Devil) Motifi:

Stith Thompson'un *Motif Index of Folk Literature* adlı eserinde (G303.3.3.) numarası altında yer alan hayvan kılığına giren şeytan motifini evrensel olarak yaygındır ve hemen her kültürde bu motifle karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türk halk inançlarında şeytanın insan kılığından sonra en çok görüldüğü şekil hayvan kılığıdır. Türk halk kültüründe, şeytan yukarıda da işaret edildiği gibi melek olarak düşünülen koyun hariç hemen her hayvanın kılığına girebilmektedir. Ancak,

şeytanın en yaygın olarak kılığına girdiği hayvanlar olarak başta kara kedi olmak üzere keçi, oğlak, yılan, tavşan, eşek, sığa, at, köpek, tilki, domuz, geyik, keklik, tavuk, baykuş ve kuşlar olarak sıralanabilir.

Meselâ, “acele işe şeytan karışır” atasözünü doğrulayacak bir biçimde anlatılan bir memoratta yine acelesi olan bir kadını oyalamaya çalışan ve işlerine karışarak alt-üst edişini oğlak kılığına girerek yapması şu şekilde anlatılmaktadır: “Rahmetlik annem, akşam namazı sıraları mallar gelecek diye acele acele pekmez kaynatıyormuş. Orada ineği de sağıp sütü de içeri koyabilsem diye çabalarken. Bir oğlak gelir. Annem sevdiğe hoplamaya devam eden oğlak anneme ineği sağdırtmaz. O anda oğlak sütü devirir. Oğlak anacığımın gözü önünde büyüdükçe büyür. Çok korkar o an aklına Fatiha okumak gelir. Okur okumaz o hoplayıp zıplayan oğlak yer yarılır sanki yerin içine girer. Annem hocaya sorar “Gördüğün şeytandı iyi ki Fatiha okumuşsun, işine engel olmaya çalışmış.” demiş. (Bulut 1997).

Türk halk kültüründe hayvan kılığına giren şeytanın bazen ilk görüldüğü kılıktan çıkıp başka bir kılığa girerek daha da korkutucu olduğu hatta mitik hayvanlara dönüştüğü görülmektedir. Bu konuda derlenmiş bir memorat şöyledir: “Amasya’nın Taşova ilçesinin Yolaçan Köyü’nden Kâmil Ağa başından geçen şöyle bir olay anlatılmaktadır: “Yeğen, gece yolda geliyom. Altımda atım var. Bizim orda bükün altında bir çeşme var; Elekçi Pınarı. Atımdan indim, pınardan suyumu içtim. Tekrar ata bindim yola çıktım. İlerlerken arkama baktım, bir keçi. Aldım onu, atlan birlikte devam ettik. Bizim köye yaklaşırken, oğlak konuşmaya başladı; “Beni götürüyon, ne yapacan beni.” dedi. Ben de öyle çok korktum ki oğlağı bırakıp atımı dört nala sürdüm. Arkama bir baktım. Oğlak ejder olmuş, altı tane kafası vardı.” (Ağa 1997). Bu memoratta görülen altı bazen yedi kafalı ejder ancak eski mitolojik metinlerde rastlanılan bir motif iken bu tür memoratlarla güncelleşerek Türk halk kültüründe yaşamaya devam etmektedir.

8.) Kuş Kılığında Şeytan Motifi (Ornithomorphic Devil):

Motif-Index’te (G303.3.3.3) numarada kayıtlı kuş kılığına giren şeytan motifi evrensel olarak yaygın motiflerden birisidir. Türk halk kültüründe inanışa göre şeytanın isterse kılığına giremeyeceği kuş en azından teorik olarak yoktur. Ancak uğursuz kabul edilen baykuş örneğinde görüldüğü gibi geleneksel kalıplaşmaya uğramış bir başka kuş da “Çıtlık Kuşu”dur. Şeytanla daha ilişkili olarak düşünülen ve sığırların kanını emen vampir bir kuş olarak düşünülen Çıtlık Kuşu’nun şerrinden korunmak için tıpkı şeytanın şerrinden korunmak için yapıldığı gibi bulunma ihtimali olan yere girilirken destur çekildiği derlenen bir memoratta şu şekilde yer almaktadır: “Kayınbabam gece vakti ahıra gitti; Biraz sonra süratle yukarı çıktı. “Biz ne oldu.” deyince “Ahıra destursuz girdim kapıyı açar açmaz

gözüme sıcak bir şey çarpıp geçti; Sığırların kanını emen çitlik kuşuydu.” dedi. Biz de ondan sonra gece ahıra destursuz girmedik.” (Doğmuşöz 1996).

8.) Çocuklar Şeytan ve Benzeri Olağanüstü Varlıkları Daha Kolayca Görebilirler:

Türk folklorunda büyüklerin belli bir yaştan sonra şeytan veya ölen bir insanın ruhu gibi varlıkları kolayca algılayamadıkları buna karşın çocukların belli bir yaşa kadar gözlerinin “açık” olduğu ve bu tür varlıkları kolayca görebileceklerine inanılmaktadır. Biraz da bu anlayışla bakıcılık yapanlar suyla dolu tase buluş çağına girmemiş çocuklara baktırırlar onların tas içindeki cin ve şeytanları çok daha rahatlıkla görüp tarif edebileceğine Anadolu’da yaygın olarak inanılmaktadır. Bunlara dair pek çok memorat ve efsane günümüzde de anlatılmaktadır. Mesela kaybolan bir dananın suya bakılarak bulunması olayı ve bunda rol alan çocuğun hikayesi şöyle anlatılmaktadır: “Çerkeş’te otururken , ben o zamanlar 16-17 yaşlarındaydım, bir gün komşumuzun danası kaybolmuştu. Gidip bir hocaya danışmışlar. Hoca suya bakmış ve "Sarı saçlı, mavi gözlü bir çocuk getirin." demiş. Diğer komşumuzun kızı olan özelliklere uygun 7-8 yaşlarındaki Ayşe Çirakoğlu’nu getirmişler. Çocuğun önüne bir tas su koyup başına da bir örtü örtmüşler. Bir taraftan hoca okuyormuş. Çocuğa tasta ne görüyorsun diye soruyormuş. Çocuk birden: "İki ağacın arasında otlayan bir dana görüyorum." demiş. Ama çocuk biraz sonra bayılmış. Bir hafta yatmış ama kendisine gelememiş. Çocuğun söylediği yere bakmışlar ve danayı bulmuşlar." (Üçoluk 1997).

Aynı şekilde çocukların işe karıştırıldığı bir başka kaybolan nesne aramasında kaynak kişimiz olayı şöyle anlatır: "Ben o zaman daha doğmamışım ablam varmış o zaman. Bizim evde bir hırsızlık olayı olmuş annemin bayağı fazla miktarda altını ve babamın parası çalınmış. Annem onun kim olduğunu öğrenmek için falcıya gitmiş. Falcı bir tasın içinde su uzatarak bunu anneme vermiş ve eve götürüp suyun içine kızına baktırmasını söylemiş. Ablam suyun içine bakmış ve komşunun oğlunun bizim damdan kendi damlarına atladığını görmüş. Annem hırsızın komşunun oğlu olduğuna inanmış ama kimsenin günahını almamak için kimseye söylememiş. Aradan bir süre geçtikten sonra komşunun oğlu hırsızlık suçundan yakalanmış." (Altıokka 1997).

9.) Köpekler Şeytan ve Benzeri Olağanüstü Varlıkları Kolayca Algılayıp Görebilirler:

Türk halk kültüründe de köpeklerin şeytanlar ve benzeri varlıkları görme gücü olduğuna inanılır. Özellikle halk arasında sabah ve akşam ezanları okunurken yükselen köpeklerin toplu havlama seslerinin ezanın okunmasından rahatsız olup kaçan şeytanların köpekler tarafından görülmesi sebebiyle oluştuğuna veya köpeklerin ezandan kaçan şeytanlara havladıkları inancı günümüzde bile oldukça

yaygındır. Köpeklerin şeytan ve benzeri olağanüstü varlıkları daha erken ve kolayca algılamaları motifini de içeren bir memorat örneği şöyledir: "Eşim polis olduğu için gece nöbetlerine kalıyordu. Geceleri o nöbetteyken yatak odamıza biri gelirdi. Uzun boylu, yapılı, kıvrıkcık saçlı, yüzü hep bir ışıkla parlardı bu nedenle yüzünü göremezdim. Birgün yine eşim yoktu. Komşumuz tatile giderken köpeği Dasti'yi bize bırakmıştı. Dasti yanımda uyuyordu. Birden hayvan havlamaya başladı. Dasti havlarken odada çok yumuşak ama öfkeli bir erkek sesi duydum. "Dasti sus!" Hayvan bir anda sustu. Hemen kalktım çocuklardan biri sandım. Odalarına baktım ikiside uyuyordu. Bu kez kendisini göremedim ama eminim yine o gelmişti." (Polat 1997). Dikkat edilirse, anlatılan memoratta sadece sesi duyulan şeytanın kendisini gören köpektir.

10.) Şeytanın Cansız Varlıkların Kılığına da Bürünür:

Stith Thompson'un Motif-Index'inde (G 303.3.4.) numarada kayıtlı olan Cansız varlıkların kılığına giren şeytan motifi" evrensel olarak oldukça yaygın bir motiftir. Türk halk kültüründe de şeytan canlı varlıklardan başka cansız varlıkların da kılığına girebildiğine yaygın olarak inanılmaktadır. Balıkesir civarından derlenen bir memoratta cansız varlıkların kılığına girebilen bir şeytan ve hikayesi şöyle anlatılmaktadır: "Demirkıynak, Bigadiç Dağlarında yaşayan ve ağaç, hayvan hatta futbol topu dahil her kılığa girebilen ve aniden ortaya çıkarak korku sesler çıkararak insanları korkutan ve son derece pis kokan bir yaratıktır. Görüldüğü insan iflah olmaz delirir. Balıkesir Bigadiç'in Akyar Köyü'nde çobanlık yapan İremiş'e önce bir tilki olarak görünmüş sonra ağaç şekline girmiş, sonra da bir at olmuş daha sonra birden bire kahkahalar atan bir plastik topa dönüşmüş, çoban İremiş kaçmaya çalışırken üzerinden atlayacak su aramış çünkü Demirkıynak sudan geçemezmiş. İremiş nereye saklandı ise Demirkıynak onu bulmuş ve korkutmuş. Sabahleyin bunları köylüye anlatan İremiş birkaç gün sonra evini yakacak kadar delirmiş ve onu akıl hastahanesine kapatmışlar." (Ayhan 1998).

Türk kültüründe "şeytan"ın bir başka görünümü "yel" veya "rüzgar" şeklindedir. Türkçe'de yaygın olarak kullanılan "Cin çarpması", "Şeytan çarpması"nın ifadesinin en eski biçimi "Yel çarpması" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu inanışın temelinde Türklerin şamanist dünya görüşü vardır.

11.) Şeytan Yılan ve Kurbağa Gibi Sürünge Varlıkların Kılığına Girebilir:

Motif-Index'te kurbağa için (G303.3.3.7.1.) ve yılan için (G303.3.3.6.1.) numaraları altında yer alan varyantların uluslar arası yaygınlığından da rahatlıkla anlaşılacağı gibi son derece yaygın olan bu motiflerin benzerleri Türk halk kültürü için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle Türk halk kültüründe de şeytanın yılan ve kurbağa kılığına bürünebileceğine dair inanç oldukça yaygındır.

12.) Hayvan Kılığına Giren Şeytan Yolcuyu Takip Eder ve Onu Korkutup Bunaltır:

Türk folklorunda şeytanın yaygın eylemlerinden birisi, hayvan kılığına giren şeytanın bir yolcuya takılıp “musallat olarak” onu takip etmesi ve bunalarak korkutmasıdır. Bu motifi ve durum Türk folklorunda derlenen bir memoratta şöylece anlatılır: "Dedem, Kırşehir'de bir gece bağdan dönüyormuş. Yolda birden önüne keçi ile tavşan karışımı garip bir yaratık çıkmış. At şahlanmağa başlamış. Dedem korkuyla oradan kaçmağa çalışmış. Fakat atı nereye sürdüyse o yaratık çığlıkla önüne çıkıyormuş. Bu yaratığın gözleri de korkunç şekilde yanıyormuş. Dedemi sürekli kovalamağa başlamış. Önünden bir türlü çekilmiyormuş. Sonra aklına bir cinin bu kılığa girip karşısına çıktığını düşünmüş. Hemen dua etmeye başlamış. Dua ettikçe yaratık ortadan kaybolmuş. Dedem de bu korkuyla atı dört nala sürerek eve varmış." (Ölmez 1997). Türk folklorunda ayrıca, yolcuya musallat olarak takip eden kılık değiştirmiş şeytanın bu esnada devamlı olarak kılık değiştirmesine de rastlanılır. Bu motifleri içeren bir memorat şu şekildedir: "Hekmet (Hikmet) dayın Daarmüzü'nden Gaman'a (Kaman'a) gidiyomuş. Bi kedi peydah olmuş böğründe. Dayın yürümüş, yürümüş. Dayın durmuş, kedi durmuş. Ondan sonra kedi kaybolmuş. Bu kaaz (kez) da eşşek olmuş. Yine aynı o da öyle dayın yürüyomuş o da yürüyomuş. Dayın duruyomuş o da duruyomuş. Ondan sora o da gaybolmuş. Dayın devam ediyo gidiyo ya, ondan sonra bu kez donuz oluyo. Dayınla barabar gidiyor. Sonra bi müddet sonra gaybolmuş" (Karaca 1999).

Türk halk kültüründe, cinlerden ve onların sebep olabilecekleri zararlardan korunmak için, onların uğrağı olan yerlere, hele geceleri, gitmemek, oraları kirletmemek, rastlanabilecekleri yerlerde bir iş yaparken, hatta genel olarak bir iş tutarken, bir yerden bir yere giderken besmele çekmek, “destur” demek gerekir. Aynı şekilde, kiler dolap ve benzeri bir yere herhangi bir eşya, yiyecek koyarken besmele çekilmezse yiyeceğin bereketli olmayacağına, çünkü cinlerin onun bir parçasını alıp götürceklerine, elbiseyi alıp kullanacaklarına inanılır. Memoratları yaşayanlar, besmele çekmek, Ayet’el Kürsi, İhlas, Felak ve Nas surelerini okumak yahut o esnada ezanın okunması veya horoz ötmesiyle yaşadıkları bunalımlı halden kurtulduklarına inanmaktadırlar.

Sonuç olarak, Türk kültüründe “şeytan konsepti”nin genel olarak evrensel özellikler taşımakla birlikte yerel ve Türk mitolojisinden gelen elementlerin bir birleşimi olduğu söylenebilir. Türk halk kültüründe şeytan konseptinin oluşumunda İslâm öncesi şamanist inançları da etkilidir. Özellikle de Yeraltı dünyasının kötü ruhlarının hakimi konumundaki “Erlik” ve yine onun kötülük sembolü çocukları ve adamlarının çeşitlenmelerine Türkiye Türklerinin ve Türk dünyasının başta halk inançları olmak üzere masallarında, mitlerinde, inançlarında, destanlarında, efsane ve memoratlarında oldukça sık rastlanılmaktadır. Bu tür Türk halk kültüründe yer

alan şeytanların İslamiyet öncesinden beri gelen adları olarak günümüzde de Anadolu'da yaşayanlara, “Al karısı”, “Demirkıynak” ve “Yolazdıran” örnek olarak verilebilir. Türk mitolojisine ait bu eski orman ve yol ruhlarının zaman içinde İslâmileşerek “cinn” veya “şeytan”a dönuştükleri görölmektedir.

Kaynaklar:

AĞA, Kâmil. (1997). Yaşı 58, ilkokul terk çiftçiyle, Ali Akgün'ün 10.2.1997 tarihinde Amasya, Taşova, Yolaçan Köyü'nde yaptığı görüŒme.

ALTIOKKA, BarıŒ. (1997). Yaşı 23, üniversite öğrencisiyle, Sibel Kaplan'ın 20.8.1997 tarihinde Kars'ta yaptığı görüŒme.

AVCI, Melahat. (1997). Yaşı 45, ilkokul mezunu ev hanımıyla, Gülşah Demir'in Tekirdağ, Kınıklar Köyü'nde 10.7.1997 tarihinde yaptığı görüŒme.

AYHAN, Cumhur. (1997). Yaşı 48, ilkokul mezunu çiftçiyle, Nebahat Ayhan'ın 2.2.1997 tarihinde Balıkesir'de yaptığı görüŒme.

BULUT, Meşure. (1997). Yaşı 50, ilkokul mezunu ev hanımıyla, Hüsne Demirel'in 20.2.1997 tarihinde Kırşehir'de yaptığı görüŒme.

ÇARK, Fatma. (1997). Yaşı 37, ilkokul mezunu ev hanımıyla, Meltem Keskin'in 10.8.1997 tarihinde Ankara'da yaptığı görüŒme.

ÇOBANOĞLU, Özkul. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçađ Yayınları.

DOĐMUŒÖZ, Mehmet. (1996). Yaşı 68, okur-yazar Œoförle, Olcay DođmuŒöz'ün 25.12.1996 tarihinde Mardin'de yaptığı görüŒme.

GAUL, B. Harvey. (1925). “Music and Devil-Worship.” *The Musical Quarterly*, S. 11, ss. 192-195.

GOEBEL, Julius. (1904). “The Etymology of Mephistoples.” *Transactions and Proceedings of American Philological Associations*, S. 35, ss. 148-156.

GÖK, Deniz. (1997). Yaşı 21, üniversite öğrencisiyle, Esra Altın'ın 30.8.1997 tarihinde Adana'da yaptığı görüŒme.

GÖKDEMİR, Nazenin. (1993). Yaşı 35, ilkokul mezunu ev hanımıyla, Gönül Gökdemir'in 1.2.1993 tarihinde Kıbrıs, Akova'da yaptığı görüŒme.

HANSEN, G. Maurice. (1884). “The Name Lucifer.” *The Old Testament Student*, S. 4, ss. 71-73.

JUNG, Leo. (1926). “Fallen Devil in Jewish, Christian and Mohammedan Literature: A Study in Comparative Folklore.” *The Jewish Quarterly Review*, S. 16, ss. 287-336.

KARACA, EŒe. (1999). Yaşı 56, ilkokul mezunu olan ev hanımıyla, Tekmile Karaca'nın 3.2.1999 tarihinde Kırşehir, Kaman'da yaptığı görüŒme.

KELLY, H. A. (1987). “The Devil at Large.” *The Journal of Religion*, Vol. 67, No 4, pp. 518-528.

- LATTIMORE, Richard. (1962). "Why the Devil Is the Devil." *Proceedings of American Philological Society*, S.106, ss. 427-429.
- MERCATANTE, A. S. (1978). *Mythology and Folklore: Good and Evil*. New York: Harper&Row Publishers.
- OKTAY, Hasan. (2008). Yaşı 67 okur-yazar işçi emeklisiyle, Ahmet Fazlı Duranoğlu'nun 13.12.2008 tarihinde Ankara'da yaptığı görüşme.
- ÖLMEZ, Fatma. (1997). Yaşı 46, ilkokul mezunu ev hanımıyla, Arzu Ölmez'in 2.1.1997'de Ankara, Polatlıda yaptığı görüşme.
- POLAT, Olcay. (1997). Yaşı 43, ilkokul mezunu ev hanımıyla Hülya Sözmez'in 12.7.1997 tarihinde Elazığ'da yaptığı görüşme.
- SCOVILLE, Samuel. (1969). "The Conceive of the Devil." *The English Journal*, S. 58, ss. 673-675.
- SERİNER, Hamide. (2008). Yaşı 35, ilkokul mezunu ev hanımıyla Elife Akpınar'ın 14.12.2008 tarihinde Mersin/Silifke'de yaptığı görüşme.
- SESKİR, Recep. (1997). Yaşı 29, lise mezunu şoförle, Hülya Sönmez'in 22.8.1997 tarihinde Elazığ'da yaptığı görüşme.
- ŞİMŞEK, Emine. (1997). Yaşı 86, okur-yazar olmaya, ev hanımıyla, Sibel Güler'in 22.2.1997 tarihinde, Rize Azaklı Köyü'nde yaptığı görüşme.
- ÜÇOLUK, Bahar. (1997). Yaşı 40, ilkokul mezunu ev hanımıyla Yasemin Altundağ'ın 10.8.1997 tarihinde Kalecik'te yaptığı görüşme.
- VALK, Ülo. (2001). *The Black Gentleman: Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*. Helsinki: FFC Communications.